

УДК 347.9

Родзінський Назарій Ігорович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ
ЗАХИСТУ ПРАВ В УКРАЇНІ В РОЗРІЗІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Анотація. В статті розглянуто законодавчо закріплені форми захисту цивільних прав в Україні, їх особливості та специфіка крізь призму викликів сьогодення. Поняття «захист» охоплює собою широкий спектр інструментів, які забезпечують сталі існування цивільних правовідносин, і є одним із компонентів утворення та функціонування останніх. Автором проведений загальний аналіз юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту цивільних прав учасників правовідносин. Окрім того було розглянуто питання місця Служби безпеки України у системі захисту прав та свобод в контексті цивільних правовідносин.

Ключові слова: захист цивільних прав, форми захисту, судовий захист, Служба безпеки України.

Розвиток сучасного суспільства спрямований на демократизацію законодавства, примат людиноцентризму та підвищення рівня правосвідомості соціуму стосовно питання прав та свобод людини і громадянина. В контексті вищезазначеної проблематики важливою складовою є захист гарантованих прав в різних галузях правовідносин, які виникають як між фізичними та/або юридичними особами, так і за участі суб'єктів владних повноважень.

В доктрині цивільного права та процесу не сформувалось єдиного підходу до розуміння поняття захисту прав та свобод людини і громадянина. Так, Т.В. Бондар зазначає, що сутність вказаної дефініції полягає в реалізації встановленого законом суб'єктивного права особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання шляхом застосування обраних самою особою чи встановлених договором чи актами цивільного законодавства правоохоронних заходів – способів захисту цивільних прав [1; 2, с. 172].

На думку Ю.В. Білоусова захист прав і свобод варто розглядати в контексті передбачених законом виду і міри можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права [1; 3, с. 116]. Л.М.Баранова розглядає захист прав як систему активних заходів, які застосовує особа, компетентні державні чи інші органи, спрямована на усунення порушень, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права або компенсації завданої шкоди на порушника [1; 4, с. 199]. Підсумовуючи думки вчених-процесуалістів, під захистом прав і свобод людини і громадянина варто розуміти сукупність правових механізмів, дія яких спрямована на поновлення первинного становища особи, його інтересів, прав, гарантій, шляхом застосування заходів процесуального характеру.

В узагальненому вигляді форми захисту цивільних прав структурно можна поділити на юрисдикційні та неюрисдикційні форми. Основною відмінністю між вказаними формами захисту прав є суб'єкт, який здійснює такий захист. Так, юрисдикційна форма передбачає звернення особи, право якої порушено, до державного чи іншого компетентного органу, діяльність якого спрямована на прийняття необхідних мір для відновлення порушеного права учасника правовідносин. Що стосується, неюрисдикційної форми, то її сутність полягає у врегулюванні конфлікту,

який виникає на ґрунті порушення цивільного права особи, без звернення до компетентних органів в порядку цивільної юрисдикції. Аналізуючи думки вчених щодо визначення основних форм захисту особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її соціальне буття, доречно запропонувати власну класифікацію форм, серед яких варто виокремити: юрисдикційну, що включає в себе судовий та адміністративний порядок захисту; неюрисдикційну (самозахист); нотаріальну.

Відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу України особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [5]. Положення Конституції України задекларували права кожної особи на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Один із важелів гарантування вищевказаного права законодавець втілює у ст. 124 Конституції України - делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Разом із конституційно закріпленою можливістю звернутись до суду з метою захисту цивільних прав, ч. 3 ст. 124 Конституції передбачає можливість визначення у законодавстві обов'язкового досудового порядку урегулювання спору [6].

Стаття 2 Цивільного процесуального кодексу України зазначає, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Варто зауважити, що законодавець передбачив доволі широкий спектр способів судового захисту порушених прав. Так, частина 2 статті 16 Цивільного кодексу України зазначає, що способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках [5].

Стаття 17 Цивільного кодексу України також передбачає, що захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися в адміністративному порядку – Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Так, орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування здійснюють захист цивільних прав та інтересів у межах, на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законом. Рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду [5].

Цивільне законодавство закріпило окрім вищевказаних форм – нотаріальну форму. Положення статті 18 Цивільного кодексу України розкриває сутність нотаріальної форми як захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених Законом України «Про нотаріат» [5].

Найбільш розповсюджені формою неюрисдикційного захисту прав є самозахист, визначення якого закріплене у статті 19 Цивільного кодексу України – застосування особою, яка зазнала порушення права, засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Цивільні правовідносини, незважаючи на свою специфіку, зачіпають переважну більшість сфер інтересів як громадян, так і органів державної влади, правоохоронних органів, органів безпеки, в тому числі і Служби безпеки України.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» на Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [7].

Незважаючи на те, що аналіз вищевказаної норми говорить, що правовідносини, які виникають між Службою безпеки України та іншими суб'єктами, лежать в площині кримінально-процесуальних та адміністративних, орган безпеки також виступає учасником цивільно-процесуальних відносин.

За загальним правилом на військовослужбовців Служби безпеки України поширюється кримінальна, адміністративна, цивільно-правова (матеріальна) відповідальність. Хоча положення профільного закону прямо не вказують на вищезазначену тезу, проте даний висновок виходить із системного аналізу законодавства. Так, наприклад, у постанові Верховного Суду України від 12.10.2016 № 6-2154цс16 за позовом СБУ до колишнього курсанта Академії СБУ - звільненого за невиконання контракту

військовослужбовця, про відшкодування витрат, пов'язаних з навчанням і змістом у вищому учбовому закладі, була сформована правова позиція відносно осудності таких суперечок. Порядок відшкодування курсантами і особами офіцерського складу витрат, пов'язаних з їх змістом у вищих учбових закладах затверджений постановою Кабінету Міністрів від 12.07.2006 № 964. Порядок визначає механізм відшкодування курсантами у разі дострокового розірвання контракту із-за небажання продовжувати навчання або із-за недисциплінованості і у разі відмови від подальшого проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу після закінчення ВНЗ, а також особами офіцерського складу, які звільняються з військової служби впродовж 5 років після закінчення вищого військового учбового закладу або військового учбового підрозділу ВНЗ відповідно до пунктів «е», «є», «ж», «и», «і» частини шостої статті 26 Закону «Про військовий обов'язок і військову службу» витрат, пов'язаних з їх змістом у вищому учбовому закладі, у тому числі і на користь СБУ. Таким чином, встановивши, що між СБУ і відповідачем виник спір з приводу відшкодування витрат, пов'язаних із навчанням курсанта у ВНЗ, підпорядкованому СБУ, яка в цих правовідносинах не є суб'єктом владних повноважень, суди апеляційної і касаційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про те, що справа підлягає розгляду за правилами цивільного судочинства, а відповідно лежить в площині цивільних правовідносин [8]. Вищенаведений приклад яскраво ілюструє один із способів захисту прав учасника правовідносин, шляхом звернення до судової інстанції із відповідним позовом, де однією із сторін виступає орган безпеки.

Висновки. Як бачимо, захист цивільних прав становить собою низку правових та процесуальних механізмів з боку як компетентних державних органів (юрисдикційна форма), так і учасників цивільних правовідносин (неюрисдикційна форма), дія яких спрямована на відновлення порушених

прав та припинення протиправного посягання на них. Сутність форми захисту як зовнішнього вираження захисту прав полягає в тому, що це передбачена законодавством система взаємоузгоджених дій уповноважених на те органів або самої фізичної особи чиї права порушуються, спрямованих на поновлення таких прав, припинення правопорушення та забезпечення відшкодування завданих ним збитків. В узагальненому вигляді система форм захисту цивільних прав представлена юрисдикційною, що включає в себе судовий та адміністративний порядок захисту; неюрисдикційною (самозахист) та нотаріальною формами. Служба безпеки України як орган спеціального призначення із правоохоронними функціями також виступає учасником цивільних правовідносин, від так на нього також поширюється право захисту порушених прав. Як вбачається із судової практики та практичної діяльності органу безпеки найчастіше для захисту та відновлення порушених прав останнім застосовується юрисдикційна форма захисту.

Література

1. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. № 2. 2016. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/10-2016/02/shtanko.pdf>
2. Боднар Т. Деякі аспекти захисту цивільних прав при зміні і припиненні договірних зобов'язань. Право України. № 2. 2014. С. 171–179.
3. Білоусов Ю.В. Захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Цивільне право України: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2009. 536 с.
4. Баранова Л.М. Механізм захисту суб'єктивних цивільних прав юрисдикційними органами. Приватноправові механізми здійснення та

захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб: колективна монографія. Харків: Юрайт, 2013. 272 с.

5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.03.2001 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.09.2021).
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996№ 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.09.2021).
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 29.09.2021).
8. Постанова Верховного Суду України від 12 жовтня 2016 року № 6-2154цс16. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/A3322C3EAEC2C0CBC225806B00432967](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/A3322C3EAEC2C0CBC225806B00432967)